

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΝΟΥ ΣΥΚΟΥΤΡΗ

Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δημοσιεύων κατωτέρω τὸ μάθημα, μὲ τὸ ὁποῖον ἤρχισα εἰς τὸ ἀμφιθέατρον τοῦ Πανεπιστημίου τὴν 27. Ἰανουαρίου 1931 τὰς παραδόσεις μου ὡς ὑφηγητῆς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας, ἐνόμισα, διὰ ἔμπροσθεν ν' ἀποφύγω μεταβολάς, ποῦ θὰ ἤλλασαν ῥιζικῶς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς ὁμιλίας ἐκείνης. Ἐκτὸς μερικῶν τροποποιήσεων τοῦ λεκτικοῦ, προσέθεσα εἰς σημειώσεις ἢ εἰς τὸ κείμενον μόνον ὅσα τότε τοῦ χρόνου ἢ βραχύτης με ἠνάγκασε νὰ περικόψω, ὅσον πειρασμὸς νὰ εἰσέλθω εἰς διεξοδικὰς καὶ συστηματικὰς ἀναπτύξεις προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐλαφρότατα ἐγγίζω, ἦτο μέγας προσεπάθησα, ὅσον ἠμποροῦσα, ν' ἀντισταθῶ, ἄφευγα ἐπ' ἴσης, διὰ λόγους καθαρῶς ῥητορικοῦς, νὰ μεταχειρισθῶ εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς ὁμιλίας μου τὴν ἐπαγγελματικὴν γλῶσσαν τῶν φιλοσόφων ἐπροτίμησα τὸ νοητικὸν περιεχόμενον τοιούτων ἀναπτύξεων νὰ παρουσιάσω ὑπὸ τὸ περίβλημα ἀφθόνων παραδειγμάτων καὶ εἰς γλωσσικὸν ἔνδυμα ἁπλοῦν, εὐσύνοπτον διὰ τὸν ἀκροατὴν, ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ τοῦτο περὶ ζητημάτων τοιαύτης φύσεως. Τὰς παραπομπὰς εἰς ξένα συγγράμματα καὶ τὰς ἀνασκευὰς ἀντιθέτων ἀπόψεων ἔκρινα καλὸν νὰ παραλείψω συστηματικῶς. Τὸ πρόβλημα, ποῦ πραγματεύομαι, μου εἶναι προσωπικῶς τόσοον ζωτικόν, ὥστε δὲν παρέλειπα ν' ἀναγνώσω ὅ,τι σχετικὸν περιῆλθεν εἰς γνῶσίν μου καὶ μου ἦτο προσσιόν. Ὁ ἔμπειρος ἀναγνώστης θάνακαλύψῃ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διανοήσεως αὐ-

τοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ φιλοσόφου ἢ φιλολόγου. Θάντιληφθῆ ὅμως ὁ ἔμπειρος ἀναγνώστης, ὅτι πρόθεσίς μου ἦτο νὰ παρουσιάσω κάτι, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος καὶ εἰς τὰς κεντρικὰς γραμμὰς τῆς ἀπαντήσεως, ποῦ δίδω, πηγάζει ἀπὸ μακρὰν ἔσωτερικὴν προσπάθειαν ἐνὸς ἀνθρώπου, ποῦ ἐζήτησε νὰ συνειδητοποιήσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν του τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἀσχολίας, πρὸς τὴν ὁποῖαν τον ἔφεραν οἱ πόθοι του καὶ ἡ ὁποία του ἔγινεν ἡ πίστις καὶ ἡ χαρὰ του.

Ἄν αἱ προσωπικαὶ αὐταὶ σκέψεις, προσφερόμεναι εἰς τοὺς νέους Ἕλληνας φιλολόγους, ἔστω καὶ χωρὶς τὴν φλόγα τοῦ ζωντανοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ποῦ θερμαίνει τὸν προφορικὸν λόγον, γίνουν ἀφορμὴ νὰ αἰσθανθοῦν τὸ πρόβλημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπήγασαν, ὡς πρόβλημα αἱ τολμηρότεροι ἐλπίδες τοῦ συγγραφέως θὰ ἔχουν πραγματοποιηθῆ. Διότι εἶναι μέγαλον κέρδος (ἀλλὰ καὶ μεγάλη ἀνάγκη) νὰ ἔλθωμεν οἱ φιλόλογοι εἰς συναίσθησιν τῶν ὑποχρεώσεων, ποῦ μας ἐπιβάλλει ἡ ἀνθρωπιστικὴ παράδοσις τῆς ἐπιστήμης μας, ἡ πλατωνικὴ παράδοσις τοῦ λόγον διδόναι καὶ τοῦ φανὸν βίον διάγοντας εὐδαιμονεῖν.

Μάρτιος 1931.

Ι. Σ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Κυρίες και Κύριοι,

Ὅχι ἀπὸ ὑποχρέωσιν τυπικὴν, ἀλλ' ἀπὸ γνήσιον εὐγνωμοσύνης αἴσθημα ἐκφράζω καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τὴν σεβαστὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην, ποῦ ἔδειξε πρὸς ἐμέ, συγκαταριθμοῦσά με μεταξὺ τῶν διδασκόντων εἰς αὐτό. Τὸ ἴδιον εὐγνωμοσύνης καὶ εὐσεβείας αἴσθημα συγκεντρώνει εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν μου τὴν στιγμὴν αὐτὴν τῆς ἐπισήμου ἐνάρξεως τῆς πανεπιστημιακῆς μου σταδιοδρομίας καὶ ὄλους ἐκείνους, παλαιοὺς καὶ νέους, Ἕλληνας καὶ ξένους, ὅσοι μὲ τὴν διδασκαλίαν ἢ μὲ τὴν ἀγάπην των, μὲ τὸ παράδειγμα ἢ μὲ τὰ συγγράμματά των συνετέλεσαν, ὥστε νὰ κριθῶ ἄξιος τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς. Καὶ ἀντικρῦζω μὲ συγκίνησιν τὰ προσφιλῆ καὶ σεβάσμια πρόσωπα τῶν διδασκάλων μου, ὅσοι ἠθέλησαν καὶ μὲ τὴν παρουσίαν των ἀπόψε νὰ μ' ἐνθαρρύνουν· καὶ ἐπαναφέρω ζωηρὰ ἐνώπιόν μου ὄλους, ὅσοι εἶναι μακρὰν· καὶ εὐλογῶ τὴν ἱερὰν μνήμην ἐκείνων, ποῦ δὲν πρόκειται πλέον ν' ἀκούσουν ἢ ν' ἀναγνώσουν τὸ πρῶτον ἀκαδημαϊκὸν μάθημα τοῦ μαθητοῦ των—πρώτην ὑπὲρ πάντα τὴν ἀκριβὴν, τὴν ἀγίαν μνήμην τοῦ σχολείου μου, τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, τῆς ὁποίας ὑπῆρξα ἐκ τῶν τελευταίων (ἀλλοίμονον) τροφίμων. Ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ δὲν ὑπάρχει πλέον, καὶ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, πρώτην φορὰν ὕστερ' ἀπὸ 3000 χρόνια, ὁ Φοῖβος τῆς ἑλληνικῆς παιδείας οὐκέτι ἔχει καλύβαν. Ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος πῦρ ἢ μάχαιρα δὲν ἀφανίζει. Αἰῶνια ζοῦν

εἰς τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, ζοῦν εἰς τὸν ἀκήρατον κόσμον τῆς ἰδέας. Καὶ ἂν ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνίαν μας, Κύριοι Φοιτηταί, αἰσθανθῆτε κάποτε κάποιους πόθους νὰ σας θερμαίνουν, κάποιον σπινθῆρα νὰ σας ἠλεκτρίζη, θὰ εἶναι—μὴ ἀμφιβάλλετε— ἀσθενὴς ἀνταύγεια ἀπὸ τὴν θείαν φλόγα, ποῦ ἐγνώριζε ν' ἀνάπτη εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν ἢ ὑπέρλαμπρος ἐκείνη ἐστία παιδείας καὶ πίστεως.

Θέμα τοῦ ἀποψινοῦ μου μαθήματος θὰποτελέση ἡ σχέσις τῆς φιλολογίας, τῆς φιλολογικῆς δῆλα δὴ ἐπιστήμης, λαμβανομένης γενικῶς καὶ καθ' ἑαυτὴν (ἐπομένως ὄχι τῆς κλασσικῆς μόνον ἢ οἴασδήποτε ἄλλης ἔθνικῆς φιλολογίας) πρὸς τὸ σύνολον τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς ἑνὸς ἔθνους¹⁾. Θὰ ἐξετάσω δῆλα δὴ, ποία εἶναι ἡ θέσις καὶ ποία ἡ συμβολὴ τοῦ συγκροτήματος τούτου τῶν ἐπιστημῶν, ποῦ ὀνομάζομεν φιλολογίαν, εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ καλλιέργειαν τοῦ συγχρόνου πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ποία ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐπαγγελματικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς σκοπιμότητος.

Ἐκλέγων τὸ θέμα τοῦτο δὲν ἀκολουθῶ μόνον τὴν ὠραίαν παράδοσιν τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἐναρκτηρίων, οἵτινες πραγματεύονται θέματα γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος. Ἀνταποκρίνομαι, νομίζω, καὶ πρὸς τὴν σιωπηράν, ἀλλὰ καὶ δικαιολογημένην ἀξίωσιν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀπὸ νεαρὸν ἀκαδημαϊκὸν διδάσκαλον, ὅστις περισσοτέρας προσδοκίας τοῦ μέλλοντος ἢ δραῖσιν ἐν τῷ παρελθόντι ἔχει νὰ παρουσιάσῃ, περιμένουν νὰ μάθουν, πῶς ἀντιλαμβάνεται τὴν θέσιν τῆς ἐπιστήμης του εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ ὑπὸ ποῖον πνεῦμα προτίθεται νὰ τὴν ὑπηρετήσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας του.

¹⁾ Τὰ εἰδικὰ προβλήματα, ποῦ παρουσιάζει ἡ σχέσις τῆς κλασσικῆς φιλολογίας πρὸς τὴν σύγχρονον ζωὴν, θὰ εὔρη ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Zielinski *Ἡμεῖς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι*, τοῦ ὁποίου μετάφρασιν ἔδημοσίευσεν τὸ 1928. Εἰς τὰ ἐπιλεγόμενα τῆς μεταφράσεως ἐκείνης ἀναπτύσσονται καὶ αἱ ἰδιαίτεροι μορφαί, ποῦ λαμβάνουν τὰ προβλήματ' αὐτὰ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ βίου.

I

Ἐπιτρέψατέ μου ν' ἀρχίσω ἀπὸ ἓνα σύντομον, χωρὶς πολλὰς ἀξιώσεις καθορισμὸν τῶν ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας συνέζευξα εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἀποψινοῦ μου μαθήματος, φιλολογία καὶ ζωή. Θὰ εἶπω τόσα μόνον, ὅσα εἶναι, κατὰ τὴν κρίσιν μου, ἀπαραίτητα νὰ λεχθοῦν. Γνωρίζω ἐξ ἄλλου, πόσας δυσκολίας καὶ πόσα προβλήματα παρουσιάζει ὁ φιλοσοφικῶς ἀπηκριβωμένος ὀρισμὸς τῶν δύο τούτων πολυσημάντων ἐννοιῶν. Νομίζω ὅμως, ὅτι διὰ τὸ πρόβλημά μας, τὸ ὁποῖον εἶναι πρόβλημα ἀξιολογικὸν καὶ ὄχι γνωσιολογικόν, χρήσιμος θὰ εἶναι καὶ πρόχειρος καθορισμὸς, ἀρκεῖ μόνον νὰ χαρακτηρίξῃ κατὰ τρόπον ἔκδηλον τὸ περιεχόμενον, ποῦ περιλαμβάνομεν οἱ πολλοὶ ὑπὸ τὰς ἐννοίας ζωὴ (καὶ ἐννοεῖται ἐδῶ: ζωὴ πνευματικὴ) καὶ φιλολογία.

Ποῖον λοιπὸν εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας πνευματικῆς ζωῆς; Κατὰ τὴν γνώμην μου, πνευματικὴ ζωὴ εἶναι τὸ ἴδιον ἀκριβῶς πρᾶγμα ὅ,τι ὀνομάζομεν πολιτισμὸν, ἐφ' ὅσον οὗτος θεωρεῖται ὄχι καθ' ἑαυτὸν καὶ ἀντικειμενικῶς, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον εἶναι φορεὺς καὶ ἐργάτης τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα, ἂν πολιτισμὸς εἶναι τὸ σύνολον τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς τὰ ὁποῖα πραγματοποιοῦνται καὶ λαμβάνουν μορφήν διάφοροι ἀξίαι, ἀξίαι ἠθικαὶ π. χ., θρησκευτικαί, αἰσθητικαί, γνωστικαί, οικονομικαί, δυναστικαὶ κτλ., πνευματικὴ ζωὴ εἶναι αὕτη αὕτη ἢ δημιουργία καὶ πραγματοποίησις τῶν ἀξιῶν ἐντὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ διὰ μέσου τοῦ ὑποκειμένου. Πολιτισμὸς εἶναι τὸ προῖόν, ὃ σκοπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς· πνευματικὴ ζωὴ εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα γεννᾶται καὶ ἀποκρυσταλλοῦται ὁ πολιτισμὸς. Ὁ πολιτισμὸς δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ἓνα συγκρότημα ἀντικειμενικόν, ἀνεξάρτητον τοῦ ἀτόμου, ἀποτετελεσμένον εἰς ὠρισμένην στιγμὴν, ὄχι τόσον ὡς περιεχόμενον (ἀφ' οὗ τὸ περιεχόμενόν του μεταβάλλεται διαρκῶς), ἀλλ' ὡς μορφή καὶ ὡς ἰδέα· εἶναι ἄλλως τε προῖόν λογικῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τὴν ἄμεσον πραγματικότητα. Τοῦναντίον ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν νοεῖται χωρὶς τὸ ὑποκείμενον, ποῦ τὴν ζῆ, εἶναι κάτι ποῦ εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ κίνησιν, ῥοήν, μεταβολήν, ἐξέλιξιν· εἶναι αὕτη αὕτη ἢ πραγματικό-

της, ὅπως μας παρουσιάζεται εἰς τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας.

Σαφέστερος γίνομαι, ἂν, ἀντὶ τῆς καθολικῆς ἐννοίας πολιτισμός, φέρω ὡς παράδειγμα ἓνα ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους αὐτοῦ στοιχείων. Εἰς τὴν θρησκείαν π. χ. ἔχομεν ἓνα σύνολον πεποιθήσεων, γνώσεων, παραδόσεων, τύπων, ἠθικῶν κανόνων, ἐξωτερικῶν συμβόλων κ. τ. τ. Θρησκευτικὴ ζωὴ ὅμως εἶναι ὅλος ὁ κόσμος τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀτόμου, ποῦ ἀναδημιουργεῖ ἢ δημιουργεῖ μέσα του τὰς πεποιθήσεις καὶ τοὺς κανόνας καὶ τὰ σύμβολα καὶ συλλαμβάνει ἐσωτερικῶς τὸ νόημά των. Τὴν αὐτὴν διαφορὰν δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν μεταξὺ πολιτείας καὶ πολιτικῆς ζωῆς, τέχνης καὶ ζωῆς καλλιτεχνικῆς κ. ο. κ.

Ὡς ἄμεσος πραγματικότης ἡ πνευματικὴ ζωὴ νοεῖται κυρίως εἶπεῖν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, τοῦ παρόντος. Ἡ ζωὴ, εἴτε φυσιολογικὴ εἴτε πνευματικὴ εἶναι, ὑπάρχει πάντοτε εἰς ἓνα συγκεκριμένον ὄργανισμόν, ὁ ὁποῖος ζῆ, καὶ μόνον ἐφ' ὅσον χρόνον αὐτὸς ζῆ.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὡς ζωὴ τοῦ πνεύματος, ὡς ζωὴ δῆλα δὴ ἀξιῶν, ἔχει χαρακτῆρα ἐξόχως κοινωνικὸν καὶ ὑπερπηδῶντα τὰ ὅρια τοῦ παρόντος. Διότι τὸ ἄτομον, καθ' ἑαυτὸ λαμβανόμενον, δὲν ἔχει μέσα του ἐξ ἀρχῆς ἀξίας πνευματικὰς, ἀλλὰ τάσεις καὶ ῥοπὰς πρὸς ἀξίας· δὲν ἔχει π. χ. θρησκευτικὰς ἀξίας, ἀλλὰ θρησκευτικὸν αἶσθημα, δὲν ἔχει αἰσθητικὰς ἀξίας, ἀλλὰ καλαισθησίαν κ. τ. τ. Τὸ ἄτομον, ὡς φορεὺς πνευματικῆς ζωῆς, εἶναι μία σύνθεσις ἀπὸ δύο διαφορετικῆς προελεύσεως στοιχεῖα : ἀπὸ τὸ περιβάλλον μὲ τὸ πλῆθος τῶν περιεχομένων καὶ ἀξιῶν τῆς κοινωνίας, ἀξιῶν θεωρητικῶν, πρακτικῶν, αἰσθητικῶν, θρησκευτικῶν κτλ., καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιοφυΐαν του τὴν ψυχικὴν, τὸ πνευματικόν του ἐγώ—σύνθεσις ὄχι σταθερὰ καὶ παραμόνιμος, ἀλλὰ διαρκῶς ἀλλοιουμένη καὶ ἀνανεουμένη εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, ὅπως καὶ εἰς τὰς γενικὰς τῆς κατευθύνσεις καὶ τὸν ῥυθμὸν τῆς πραγματοποιήσεώς της. Καὶ ἀκριβῶς ἡ ἐπαφὴ αὕτη καὶ σύνθεσις τῆς ἰδίας πνευματικῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἀτομικῶν ῥοπῶν καὶ τάσεων πρὸς τὰς ἀξίας τῆς κοινωνίας ἀπαρτίζει τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ἡ ἐπαφὴ αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι διαφορωτάτης φύσεως·

νά είναι παθητική ἀφομοίωσις τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν ἢ συνδυαστική διαφόρων τάσεων ἐνέργεια ἢ ἐκλεκτική μεταξὺ τῶν ποικιλιῶν αὐτῶν, δυνατὸν ὅμως καὶ νά είναι ἐχθρική, νά καταλήξῃ εἰς πάλην, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον, ἀποδεχόμενον πολλὰς ἢ ὀλίγας ἀπὸ τὰς ἀξίας τῆς κοινωνίας, τὰς τροποποιεῖ ἢ δημιουργεῖ τελείως νέας, τὰς ὁποίας κατορθώνει βαθμηδὸν νά ἐπιβάλλῃ καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν— ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς προσωπικότητας τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πνεύματος. Οἷαδὴποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπαφὴ αὕτη, διὰ τὸ ἄτομον θὰ ὀδηγήσῃ πάντοτε εἰς νέαν δημιουργίαν ἀξιῶν, νέαν ἀκόμη καὶ εἰς περίπτωσιν παθητικῆς ἀποδοχῆς τῶν παραδεδομένων. Διότι καὶ τότε γίνεται ἀνάπλασις τῶν ἀξιῶν τῆς κοινωνίας καὶ προσαρμογὴ τούτων πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας καὶ ἰκανότητας τοῦ ἀτόμου· μόνον κατόπιν τῆς ἐπεξεργασίας αὐτῆς γίνονται αὐταὶ κτῆμα τοῦ ἀτόμου καὶ μέρος τῆς ζωῆς του.

Ἐὰν ἀναφέρω καὶ ἐδῶ συγκεκριμένον παράδειγμα: Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἀρχίζει ἀπὸ τὴν στιγμήν, ποῦ τὸ ἔμφυτον θρησκευτικὸν αἶσθημα ἀποκτᾷ συνείδησιν ἑαυτοῦ ἐρχόμενον εἰς ἐπαφὴν πρὸς ὠρισμένας θρησκευτικὰς ἀξίας τοῦ περιβάλλοντός του, π. χ. πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ συνηθείας τῶν γονέων του. Ἀναλόγως τῶν ἀτομικῶν του ῥοπῶν, ἀναγκῶν καὶ ἰκανοτήτων θάφομοιώσῃ ἐξ αὐτῶν περισσότερα ἢ ὀλιγότερα, ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, θὰ προσθέσῃ ἢ θάφαιρέσῃ ἄλλα, θὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὰς, θὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἄλλα τὸν χαρακτῆρα, ποῦ ἔχουν αἱ ἀτομικαὶ του θρησκευτικαὶ ἀνάγκαι (πανθειστικὸν π. χ. ἢ μυστικοπαθῆ ἢ αἰσθητικὸν ἢ ἠθικὸν ἢ τελετόφιλον καὶ φιλακόλουθον κτλ.), ὥστε ν' ἀποτελέσῃ τὴν προσωπικὴν του θρησκευτικὴν ζωὴν, ἢ ὁποία θὰ εἶναι προσωπικοῦ αὐστηρῶς χαρακτῆρος, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν περιέχῃ κανένα πρωτότυπον, κυρίως εἰπεῖν, στοιχεῖον. Μεταξὺ τῶν ἑκατομμυρίων τῶν Χριστιανῶν ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι, ποῦ ἔχουν νά παρουσιάσουν πρωτοτύπους ἀντιλήψεις περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ αἰσθήματα, ἀλλὰ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀτομικῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἰς κάθε Χριστιανὸν ἀντιστοιχεῖ καὶ μία ἰδιαιτέρα μορφή τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οἷαδὴποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ προϊόντα τῆς συνθέσεως αὐτῆς εἰς κάθε ἄτομον, δι' ἡμᾶς εἶναι ἀρκετὴ ἢ διαπίστωσις, ὅτι ἡ πνευμα-

τική ζωή σήμερα προϋποθέτει ἀπαραιτήτως ἀξίας ἔξω τοῦ ἀτόμου κειμένας, ἀξίας ποῦ εἰσδέχεται τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον. Αἱ ἀξίαι δ' αὐταὶ δὲν προσφέρουν μόνον κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὸ μέγιστον πλῆθος τῶν ἀτόμων τὸ περιεχόμενον τῆς ἀτομικῆς των πνευματικῆς ζωῆς, ἱκανοποίησιν τῶν πνευματικῶν των ῥοπῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τῶν πόθων αὐτῶν καὶ τὴν κατεύθυνσιν ἐπηρεάζουν—καὶ τὸ σπουδαιότερον, μόνον διὰ τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὰς ἔξω τοῦ ἀτόμου πνευματικὰς ἀξίας λαμβάνει τὸ ἄτομον ἐπίγνωσιν καὶ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν πνευματικῶν του ἀναγκῶν. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα π. χ. εἶναι ἔμφυτον εἰς τὸ ἄτομον, κατὰ τὴν πεποίθησίν μου· ἀλλὰ ζήτημα εἶναι, ἂν, χωρὶς τὴν ἐπαφὴν πρὸς ὠρισμένας ἀντικειμενικὰς (ἀντικειμενικὰς μὲ τὴν ἔννοιαν ἔξω τοῦ ἀτόμου κειμένας) θρησκευτικὰς ἀξίας, θὰ ἐλάμβανε τὸ ἄτομον συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ του αἰσθήματος.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, ὅτι ὁμιλοῦμεν περὶ πνευματικῆς ζωῆς ὄχι μόνον ἑνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ἑνὸς ἔθνους, μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως, μιᾶς ἐποχῆς κτλ.—καὶ ὅτι ἀκριβῶς καὶ τὸ ἄτομον προσπαθοῦμεν νὰ συλλάβωμεν ἑντὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς φυλῆς καὶ τῶν χρόνων του. Γίνεται δὲ τοῦτο, διότι μεταξὺ τῶν ἀτόμων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ἐνότητος, ἐνότητος φυλετικῆς ἢ ταξικῆς ἢ χρονικῆς, παρατηροῦνται ἀναλογίαι καταπληκτικαὶ καὶ κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν πνευματικὴν των ζωὴν, ὀφειλόμενα εἰς τὸ ὅτι κοινὰ εἶναι καὶ τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἕνα ἕκαστον ἄτομον ἠντλησεν ἀπὸ τὸ περιβάλλον του διὰ τὴν πνευματικὴν του ζωὴν, ὅμοιαι δὲ καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς ὑπάρξεως, ποῦ ἐπηρεάζουν τὰς πνευματικὰς τῶν ἀτόμων ῥοπὰς. Πνευματικὴ δὲ ζωὴ μιᾶς ἐποχῆς δὲν σημαίνει τὸ ἄθροισμα τῶν πνευματικῶν ζωῶν τῶν ἀτόμων ὅλων, ποῦ ζοῦν εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτήν· εἶναι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ κοινὰ περιεχόμενα, αἱ κοινὰ κατευθύνσεις, ὁ κοινὸς ῥυθμὸς, ποῦ παρατηροῦνται εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς μεγίστης πλειονότητος τῶν ἀτόμων τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Ἄλλὰ δὲν ἔχει μόνον κοινωνικὰς προϋποθέσεις ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἑνὸς ἀτόμου. Ἄν καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι φαινόμενον σύγχρονον,

ἔχει χαρακτηῖρα ἱστορικόν. Διότι αἱ ἀξίαι, πρὸς τὰς ὁποίας ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν τὸ ἄτομον, διὰ τὴν ζήσιν τὴν πνευματικὴν τοῦ ζοῦντος, εἶναι καρπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἄλλων ἀτόμων ἢ ομάδων, προῦπαρξάντων ἢ συγχρόνων μὲν—ἀλλὰ καρπὸς προγενέστερος. Αἱ ἀξίαι ἄλλως τε τοῦ πολιτισμοῦ μας παρουσιάζονται εἰς τὴν πραγματικότητα πάντοτε ὡς περιεχόμενα ὀρισμένου ἱστορικοῦ περιβλήματος, συνυφασμένα δὴ μὲ ὀρισμένας τοπικὰς καὶ χρονικὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ποῦ τὰς ἐδημιούργησαν. Καθ' ἑαυτὰς οὐδέποτε τὰς συναντῶμεν—πλὴν μόνον εἰς τὴν λογικὴν ἀφαίρεσιν ¹⁾. Κατὰ ταῦτα πνευματικὴ ζωὴ δὲν εἶναι νοητὴ, παρὰ μόνον ὡς ἐπαφὴ πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ παρελθόντος—τοῦ μακρικοῦ ἢ τοῦ ἀμέσου παρελθόντος, ἀδιάφορον πάντως τοῦ παρελθόντος—καὶ ἔχει βαθεῖαν ἔννοιαν τὸ ἀπόφθεγμα, ὅτι πολιτισμὸς σημαίνει συναναστροφὴν μὲ τοὺς νεκρούς.

Ἡ ἐπαφὴ αὕτη πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ παρελθόντος, ἢ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ὡς ζωῆς, ἔχει πάντοτε τὸν χαρακτηῖρα τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἐπικαίρου, εἶναι δυνατὴ, μόνον ἐφ' ὅσον αἱ ἀξίαι, τὰς ὁποίας πραγματοποιοῦν δι' ἑαυτοὺς τὸ ἄτομον ἢ ἡ κοινὴν τοῦ παρελθόντος, ἐξωτερικεύονται εἰς ὀρισμένα ὑλικά ἀντικείμενα ἢ αἰσθητὰ φαινόμενα, ἐφ' ὅσον λαμβάνουν ὀρισμένην ἀντικειμενικῶς αἰσθητὴν μορφήν. Αἱ μορφαὶ ἀποτελοῦν τὸ ὑλικόν, οὕτως εἰπεῖν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διενεργεῖται καὶ δρα ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Ἡ γνῶσις τούτων προκαλεῖ καὶ εἰς τὸ ἄτομον, ποῦ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν παρωχημένων γενεῶν, τὰ αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα (ἢ περίπου τὰ αὐτά), ποῦ ἐπροκάλεσαν

¹⁾ Θρησκείαν π. χ. εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν συναντῶμεν, συναντῶμεν μόνον ὀρισμένας ἱστορικὰς θρησκείας, τὸν Χριστιανισμὸν, π. χ. τὸν Ἰουδαϊσμὸν κτλ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὰς οικονομικὰς, αἰσθητικὰς κτλ. ἀξίας. Καὶ ἀκριβῶς ἢ ὑπαρξίς καὶ συνεξέτασις διαφοροτρόπων ἱστορικῶν ἐμφανίσεων ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ στοιχείου τοῦ πολιτισμοῦ μας ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσωμεν λογικῶς εἰς τὴν σύλληψιν πολιτιστικῶν ἀξιῶν καθ' ἑαυτὰς—πρᾶγμα δυσκολώτατον διὰ τὴν λαϊκὴν σκέψιν. (Καὶ ὄχι μόνον εἰς αὐτὴν ἀναφέρω μόνον ὡς παράδειγμα, πόσον ἐπεβράδυνε τὴν κατανόησιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας ἢ ἀντίληψις (ἀντίληψις ἀσιατικῆ), ὅτι κάθε θρησκεία πρέπει ὀπωρητικῶς νὰ ἔχη δόγματα). Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ὁ σχετικισμὸς τῶν μορφωμένων καὶ ὁ φανατισμὸς τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων.

τότε τὴν γένεσιν καὶ δημιουργίαν τῶν μορφῶν. Ἐνας καλλιεργημένος ἀγρὸς π. χ. ἢ ἓνα ἄγαλμα εἶναι ἀντικείμενα ὑλικά· ἀλλ' ἡ αἴσθησις τούτων ἐπιτρέπει εἰς τὴν ψυχὴν μου ν' ἀναπλάσῃ τὰς αὐτὰς ψυχικὰς λειτουργίας, ποῦ ᾠδήγησαν τὸν γεωργὸν εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ ἢ τὸν καλλιτέχνην εἰς τὴν πλάσιν τοῦ ἀγάλματος, καὶ νὰ ζήσῃ ἐκ νέου τὰς ἀξίας τῆς ὠφελιμότητος ἢ ὠραιότητος, ποῦ ἐξεφράσθησαν διὰ τοῦ λίθου ἢ τῆς γῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ ὁ καλλιεργημένος ἀγρὸς καὶ τὸ ἄγαλμα ἀποτελοῦν μορφάς. Μόνον διὰ ταιούτων ἐξωτερικεύσεων αἰσθητῶν εἶναι δυνατὴ ἡ γεφύρωσις τῆς πνευματικῆς ζωῆς δύο ἀτόμων συγχρόνων, πολὺ μᾶλλον δύο διαφορετικῶν γενεῶν. Δυνατὸν ἐν ἄτομον νὰ ἔχῃ πλουσίαν καὶ ἔντονον πνευματικὴν ζωὴν· ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν λαμβάνει αἰσθητὴν ἐξωτερικεύσιν, ἢ πνευματικὴ αὕτη ζωὴ δὲν ὑπάρχει οὔτε διὰ τοὺς πλησίον οὔτε διὰ τοὺς κατόπιν.

Τὰ μέσα τῆς ἐξωτερικεύσεως ταύτης τῶν ἀξιῶν εἶναι ἀπεριορίστως πολυάριθμα. Δυνατὸν νὰ εἶναι ὑλικά, ἀλλὰ καὶ πράξεις ἢ ἐνέργειαι. Ἐνα κλαδευμένον δένδρον, ἓνα ἐργαλεῖον, ἓνα πλοῖον, ἓνας τάφος, ἓνα εἰκόνισμα, ἓνα ὄπλον κ. τ. τ. εἶναι ἀντικειμενικαὶ ἐξωτερικεύσεις ἀξιῶν, ὅπως μία χειρονομία, μία μάχη, μία τελετὴ, μία περιήγησις κ. τ. τ. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὁμως μέσον ἐξωτερικεύσεως τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι ἡ γλῶσσα. Ὅχι μόνον διότι ἐκφράζει ἀκριβέστερον καὶ λεπτότερον τὸν θησαυρὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ὁ μεγαλύτερος παράγων (ὄχι μόνον ἡ ἐκδήλωσις) τοῦ συντονισμοῦ καὶ τῆς ὁμορρυθμίας μεταξὺ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων, ποῦ ὀνομάζομεν πνευματικὴν ζωὴν τῆς κοινωνίας ἢ τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν εἶναι καιρὸς τώρα νὰ ὁμιλήσωμεν.

Ἐν τούτοις, ἂν ἡ εἰς αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἢ ἐνεργείας ἐξωτερικεύσεις εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις, διὰ νὰ ἔλθω εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν πλησίον ἢ τῶν προτοῦ, ἀληθινὴ ἐπικοινωνία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ παρὰ πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ποῦ ἀντιπροσωπεύουν, ὄχι πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἢ τὰς ἐνεργείας. Τὰ πράγματα ταῦτα μόνον ὡς ἐκδηλώσεις ἀξιῶν, ὡς μορφαὶ πνευματικῆς ζωῆς δύνανται νὰ ἔχουν κά-

ποιαν σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν μου ζωὴν¹⁾. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῶ τὰ αἰσθητὰ ταῦτα ὡς μορφάς, ὡς ἐκδηλώσεις ἀξιῶν—νὰ ἠμπορῶ δὴλα δὴ ν'ἀναπλάσω καὶ νὰ ξαναζήσω τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ποῦ ἐκδηλώνουν, νὰ ἠμπορῶ νὰ κάμω ἐκ νέου ζωὴν ὅ,τι εἶναι ἀψυχὸς ὕλη, νὰ ἠμπορῶ νὰ εὔρω τὸ νόημά των, νὰ τα ἐρμηνεύσω.

Ποῖος ὁμως θά με ὀδηγήσῃ εἰς τοῦτο; Κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον ἡ ἄμεσος ζωντανὴ παράδοσις τῆς κοινωνίας. Ἐκείνη θά με διδάξῃ λ. χ. ὅτι ἡ λέξις πονῶ δὲν εἶναι συγκρότημα τεσσάρων φθόγγων μόνον, ἀλλὰ ἔκφρασις ὀρισμένου περιεχομένου· ἐκείνη θά με βοηθήσῃ ν'ἀντιληφθῶ, ὅτι μία μάχαιρα π.χ. δὲν εἶναι ἀπλῶς τεμάχιον ὕλης, ἀλλ' ὅτι ἔχει ἓνα νόημα καὶ ἐξωτερικεῦει ὀρισμένην ἀξίαν χρησιμότητος. Αὕτῃ μεσολαβεῖ μεταξὺ τοῦ ἀτόμου, ποῦ βλέπει π.χ. τὴν ὕψωσιν τῶν χειρῶν πρὸς τὸν οὐρανόν, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ζωῆς (εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν θρησκευτικῆς), ποῦ ἐξωτερικεῦει ὁ ὕψωνων τὰς χεῖρας. Χωρὶς τὴν μεσολάβησιν αὐτὴν, χωρὶς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου, ἡ ὕψωσις τῶν χειρῶν θά ἔμενε διὰ τὸ ἄτομον ἐνέργεια τυχαία, χωρὶς κανένα νόημα.

Ἡ ἐνέργεια τῆς ζωντανῆς ταύτης παραδόσεως δύναται νὰ εἶναι μεγαλυτέρα ἢ μικροτέρα, εὐρυτέρα ἢ στενωτέρα εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ περιβάλλον ἢ ταύτην τὴν ἐποχὴν—πάντως τὰ ὅριά της εἶναι πεπερασμένα. Πεπερασμένα χρονικῶς· δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ περιορισμένος ἀριθμὸς πραγμάτων τοῦ παρελθόντος νὰ συγκρατηθῇ διὰ τῆς ἀμέσου παραδόσεως. Πεπερασμένα ὁμως καὶ τοπικῶς· διατηρεῖ ἐκεῖνα κυρίως τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας συνθήκας τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας ἐκάστης, ἢ καὶ τοῦ στενωτέρου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Οὔτε ὅλων τῶν ἔθνων τὰς γλώσσας π.χ. οὔτε ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ τὴν ἐρμηνείαν ἠμπορεῖ νὰ μου μεταδώσῃ ἢ ἄμεσος παράδοσις τοῦ κοινω-

¹⁾ Τὸ πρᾶγμα ἰσχύει ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰ ὕλικά ἀντικείμενα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργηθέντα ἢ ἐπεξεργασθέντα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως. Ἐνα βουνὸν π.χ. ἢ μία κίνησις τῶν νεφῶν, ποῦ βλέπω, μόνον ὡς ἐκδήλωσις ἀξιῶν (αἰσθητικῶν, γνωστικῶν, ὠφελιμότητος, θρησκευτικῶν κτλ.) ἔχει σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν μου ζωὴν.

νικοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγὼ ζῶ· ἂν π. χ. ζῶ εἰς μίαν μεγάλην πόλιν, θά μου παράσχη ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας ἐρμηνείαν πλείστων πραγμάτων τῆς τεχνικῆς λ. χ., ἀλλὰ δὲν θά μου παράσχη ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς τῶν γεωργῶν ἢ τῶν βοσκῶν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὸν ζῶντα εἰς ἓνα χωρίον ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς ἰδικῆς του κοινωνίας. Τοῦτο δ' ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ἀκόμη στενότερον περιβάλλον, εἰς τὸ ὁποῖον ζῆ καὶ ἀναστρέφεται κάθε ἄτομον.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρὸς ἐρμηνείαν τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ χρειάζεται ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας συμπλήρωσιν καὶ ἐμβάθυνσιν. Ἡ συμπλήρωσις αὕτη εἶναι ἔργον τῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ τὴν ζωντανὴν παράδοσιν τῆς κοινωνίας ἔχω τὸ νόημα, τὴν ἐρμηνείαν ἀντικειμένων, ὅπως ἢ ἀξίνη ἢ ἢ χύτρα, ὄχι ὅμως καὶ τῆς στλεγγίδος ἢ τοῦ ἀρυβάλλου. Θὰ παραμείνουν ταῦτα ὕλης τεμάχια ἀπλᾶ, χωρὶς νόημα καὶ ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δὲν μου δώσῃ ἢ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη τὴν ἐρμηνείαν των. Τὸ νόημα, ποῦ ἐξωτερικεύουν οἱ φθόγγοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν λέξιν πόλις, παρέχει εἰς ἐμὲ τὸν Ἕλληνα προχείρως ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ζῶ· αἱ λέξεις ὅμως ἄστν, urbs, ville, Stadt θὰ παραμείνουν δι' ἐμὲ φθόγγοι ἀπλοῖ, ἐφ' ὅσον δὲν με διαφωτίζει περὶ τοῦ νοήματος αὐτῶν ἢ ἐπιστήμη. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει δι' ἓνα μηχανήμα, δι' ἓνα φάρμακον, ἓνα νομικὸν ἔγγραφον, μίαν κίνησιν τοῦ πλοίου κτλ. Ἔργον τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ συμπληρώνη τὴν ζωντανὴν παράδοσιν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐκδηλώσεων τῶν αἰσθητῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τῶν ὕλικῶν μορφῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιῶν.

Τῆς φιλολογίας δὲ ἔργον εἶναι ἢ ἐρμηνεία τῶν ἐξωτερικεύσεων τούτων, ἐφ' ὅσον ἐγένοντο διὰ τῆς γλώσσης, ἢ ἐρμηνεία δῆλα δὴ τῶν γλωσσικῶν μνημείων τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα, ἐφ' ὅσον διατηροῦνται καὶ γίνονται εἰς ἡμᾶς γνωστὰ διὰ τῆς γραφῆς, ὀνομάζομεν γραμματείαν. Πᾶσα λοιπὸν ἐξωτερικεῦσις πνευματικῆς ζωῆς διὰ τῆς γλώσσης γινομένη δύναται ν' ἀποτελέσῃ ὑποκείμενον ἐρεῦνης καὶ ἐρμηνείας παρὰ τῆς φιλολογίας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων τρία τινὰ συνάγονται πορίσματα, χρησιμώ-

τατα πρὸς ἀκριβέστερον χαρακτηρισμὸν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου ¹⁾.

1) Ἐφ' ὅσον τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ποῦ γίνονται διὰ τῆς γλώσσης, ὁ φιλόλογος θὰ ἐξετάσῃ τὴν γλῶσσαν ὄχι τόσον καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἐν συνδυασμῷ πάντοτε πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, ποῦ ἐκφράζει, καὶ ὡς μέσον πρὸς γνῶσιν καὶ αἴσθησιν αὐτῆς. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ φιλόλογος (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν γλωσσολόγον, τὸν ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἡ γλῶσσα ὡς φαινόμενον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν γλωσσικῶν φαινομένων) θὰ ἐξετάσῃ τὴν γλῶσσαν ὡς φορέα μορφῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ θὰ μελετήσῃ ἐξ αὐτῆς ἐκεῖνα κυρίως τὰ στοιχεῖα, ὅσα ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ποῦ ἐκδηλώνεται δι' αὐτῆς εἰς τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα. Κατὰ σειρὰν σπουδαιότητος : τὴν σημασιολογίαν, τὴν συντακτικὴν πλοκὴν, τοὺς τύπους τῶν λέξεων καὶ εἰς ἐσχάτην μοῖραν τὴν φωνητικὴν καὶ ἔτυμολογίαν—ἐν ᾧ ἀκριβῶς ἀντίθετος εἶναι ἡ σειρὰ σπουδαιότητος διὰ τὸν γλωσσολόγον. Πρὸς τούτοις θὰ ἐξετάσῃ τὴν γλῶσσαν ὡς ὑλικὸν μέσον ἐξωτερικεύσεως αἰσθητικῶν ἀξιῶν, ἐπομένως εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ ὅλου γλωσσικοῦ μνημείου, καὶ κατόπιν ὡς ἔργον τῆς ἀτομικῆς γλωσσοπλαστικῆς δημιουργικότητος τοῦ καλλιτέχνου. Διὰ τὰ ὁμιλήσω ἀπλούστερα, διὰ τὸν γλωσσολόγον ὑπάρχουν οἱ συγγραφεῖς χάριν τῶν λέξεων, τῶν τύπων καὶ τῶν προτάσεων, διὰ τὸν φιλόλογον ἡ μελέτη τῶν λέξεων καὶ τῶν προτάσεων καὶ τῶν τύπων γίνεται χάριν τῶν συγγραφέων.

¹⁾ Δὲν προτίθεμαι νὰ εἰσέλθω εἰς ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν ὀρισμῶν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου, ποῦ ἔχουν μέχρι τοῦδε προταθῆ. Τονίζω μόνον, ὅτι αἱ διαφωνίαι ὀφείλονται, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἰς τὴν παρανόησιν δύο γεγονότων οὐσιωδῶν, α') ὅτι τὴν ἐνότητα εἰς τὸ πολυσχιδές ἔργον τοῦ φιλόλογου δίδει ἡ γλῶσσα καὶ ὅτι γλωσσικῶν μνημείων πάντοτε ἑρμηνευτῆς εἶναι ὁ φιλόλογος, β') ὅτι ἀφ' ἑτέρου ἡ γλῶσσα, ποῦ ἀπαρτίζει τὴν ἐνότητα τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου, εἶναι ταυτοχρόνως καὶ πηγὴ πολυμερείας τόσον μεγάλης, ὥστε νὰ συμπεριλαμβάνεται ὑπὸ τὴν φιλολογίαν πλῆθος ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, εἰς τρόπον ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ ἐνότης της ν' ἀμφισβητῆται. Διότι ἡ γλῶσσα εἶναι αὐτὴ καὶ δημιούργημα πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἡ πολυμερεστέρη ἐκδήλωσις ὅλων σχεδὸν τῶν στοιχείων τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Αἱ σκέψεις, ποῦ ἀναπτύσσω εἰς τὸ κείμενον καὶ τὰ κατόπιν κεφάλαια, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀναχωροῦν ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ θεμελιώδη γεγονότα, ὀδιγοῦν, ἐλπίζω, εἰς σαφεστέραν καὶ ἐνγύαιαν ἀντίληψιν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου.

2) 'Αφ' οὗ ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ ἰδιάζον ἀντικείμενον τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου, εἶναι φυσικὸν ἐκεῖνα τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ ν' ἀπασχολοῦν κατὰ προτίμησιν τὴν φιλολογίαν, εἰς τὰ ὅποια ἡ γλῶσσα ἔχει σπουδαιότητα μεγαλυτέραν, τουτέστι τὰ λογοτεχνικά. Ἐνα μαθηματικὸν βιβλίον π. χ. δύναται καὶ πρέπει ν' ἀποτελέσῃ ὑποκείμενον ἐρεῦνης φιλολογικῆς—ἀλλὰ πάντως εἰς βαθμὸν μικρότερον ἢ μία συλλογὴ ποιημάτων. Καὶ τοῦτο διότι ἐκεῖ μὲν ἡ γλῶσσα εἶναι σύμβολον ἀπλοῦν, δοχεῖον ὑπηρετικὸν τοῦ γνωστικοῦ περιεχομένου· ἐν ᾧ εἰς τὸ λογοτέχνημα ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν πραγματοποιοῦνται αἱ αἰσθητικαὶ ἀξίαι. Ἐκεῖ ἡ γλῶσσα εἶναι μέσον ἀπλοῦν, ἐδῶ εἶναι καὶ μέσον καὶ αὐτοσκοπός. Ἐντεῦθεν καὶ τοῦ φιλόλογου τὸ ἔργον ἐκεῖ μὲν εἶναι ἐξυπηρετικὸν ἄλλου ἐπιστήμονος, τοῦ μαθηματικοῦ, ἐνταῦθα ὅμως εἶναι αὐτοτελὲς καὶ αὐθυπόστατον. Ἔργον ἄρα τῆς φιλολογίας εἶναι ἡ ἐρμηνεῖα ὄλων μὲν τῶν γλωσσικῶν κειμένων, ἰδίᾳ δὲ τῶν λογοτεχνικῶν ¹⁾.

3) Ἡ ἐπιστήμη, εἵπομεν ἀνωτέρω, ἔργον ἔχει νὰ συμπληρώσῃ καὶ ἐμβαθύνῃ τὴν ἄμεσον ζωντανὴν παράδοσιν τῆς κοινωνίας, ὅπου

¹⁾ Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ περιεχομένου ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεῖα διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἐρμηνείας τῶν ἄλλων ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς φιλοσοφίας ἢ τῶν μαθηματικῶν π. χ. ἐνδιαφέρον παρουσιάζει αὐτό, ποῦ λέγει ὁ συγγραφεύς, καὶ ἡ ὀρθότης τῶν συλλογισμῶν, ἡ ἀλήθεια τῶν πορισμάτων του ἐν σχέσει πρὸς τὴν τότε ἐποχὴν ἢ πρὸς τὰς παρούσας ἀντιλήψεις. Ὁ φιλόλογος ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ πῶς το λέγει ὁ συγγραφεύς (ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴν διατύπωσιν) καὶ ἀδιαφορεῖ, ἂν αὐτὰ, ποῦ λέγει, εἶναι ἀντικειμενικῶς ὀρθά. Ἐντεῦθεν εὕρισκει θέλητρον καὶ εἰς παραλογισμούς, συναισθηματικούς ἐπηρεασμούς τῆς σκέψεως, ἀνακολουθίας κλπ. — διότι αὐτὰ κυρίως παρουσιάζουν ζωντανώτερον τὸν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ συγγραφέως. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπιστήμης ἐνδιαφέρεται διὰ τὰ π ρ ᾶ γ μ α τ α, ὁ φιλόλογος διὰ τὰ π ρ ὁ σ ω π α μὲ τὰς ἀγωνίας, τὰς ζητήσεις, τοὺς πόθους, τὰς ἀδυναμίας των. Ὅχι τὰ γεγονότα καὶ τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν των ὑπόστασιν, ἀλλὰ homo additus rebus, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν παλαιὰν φιλοσοφικὴν φράσιν, ἀποτελεῖ ἀντικείμενον ἐρεῦνης διὰ τὸν φιλόλογον.

Ἡ ἰδίᾳ διαφορὰ καὶ μεταξὺ τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱστορικῶν κειμένων ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ φιλόλογου. Ὁ πρῶτος ἐρωτᾷ περὶ τῆς ἀξιοπιστίας αὐτοῦ, βλέπει τὸ κείμενον ὡς πηγὴν, ἐξ ἧς μανθάνει γεγονότα. Ὁ φιλόλογος τούναντίον

αὐτὴ δὲν ἔξαρκεῖ. Καὶ τῆς φιλολογίας λοιπὸν τὸ ἔργον ἀρχίζει κυρίως ἀπ' ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἑρμηνεία τῶν γλωσσικῶν μνημείων ὑπὸ τῆς παραδόσεως ταύτης σταματᾷ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ βοήθειά της εἶναι τόσον ἀναγκαιοτέρα, ὅσον περισσότερο ἀπομακρύνονται τὰ ἑρμηνευτέα γλωσσικὰ μνημεῖα ἀπὸ τὴν σύγχρονον κοινωνίαν, τῆς ὁποίας πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Διὰ τὴν κατανόησιν συγχρόνων ἑλληνικῶν γλωσσικῶν μνημείων π. χ. μιᾶς ἐπιστολῆς, ἑνὸς δημοσιογραφικοῦ ἄρθρου, ἑνὸς μυθιστορήματος κλπ. δὲν χρειάζομαι ἐγὼ ὁ Ἕλλην δι' ὅλου, ἢ σχεδὸν δι' ὅλου, τὴν συνδρομὴν τοῦ φιλολόγου· μου παρέχει τὴν ἑρμηνείαν ἢ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας διὰ τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγὼ διαρκῶς ἀκούω ἢ ὁμιλῶ, διὰ τοῦ γενικωτέρου πνευματικοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καὶ ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐγὼ ζῶμεν. Ἄναγκαία ὅμως μου εἶναι ἡ συνδρομὴ τῆς φιλολογίας διὰ τὰ ἀρχαιότερα ἑλληνικὰ κείμενα. Ὅσον ἀρχαιότερα μάλιστα εἶναι, τόσον καὶ περισσότερο ἀπαραίτητος ἢ μεσολάβησις τῆς φιλολογίας, περισσότερο ἀπαραίτητος π. χ. διὰ τὸν Ῥωμανὸν ἢ διὰ τὸν Ἑρωτόκριτον καὶ ἀκόμη περισσότερο διὰ τὸν Αἰσχύλον.

Ὅ,τι ἰσχύει χρονικῶς, πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἰσχυῶν καὶ τοπικῶς. Διὰ τὴν κατανόησιν συγχρόνων γαλλικῶν ἢ ρωσικῶν κειμένων χρειάζομαι ὁ Ἕλλην τὴν βοήθειαν τῆς φιλολογίας, τὴν ὁποίαν ὁ Γάλλος ἢ ὁ Ρῶσος δὲν χρειάζονται. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον διὰ τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐξοικείωσιν μὲ τὸν ἔθνικόν πνευματικὸν πολιτισμόν, τοῦ ὁποίου ἔκφρασις εἶναι ἡ γλῶσσα. Ὅσον περισσότερο ξένος εἶναι οὗτος πρὸς τὸν σύγχρονον ἑλληνικόν, τόσον ἀναγκαιοτέρα καὶ τοῦ φιλολόγου ἢ μεσολάβησις.

Ἐκ τούτου προκύπτει ἡ κοινὴ ἀντίληψις, ὅτι τῆς φιλολογίας ἔργον εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῶν γλωσσικῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος ἢ ἔθνῶν ξένων καὶ μακρινῶν, καὶ ἡ γνώμη, ὅτι συγγραφεὺς τις τότε μόνον κρίνεται ἄξιος ν' ἀποτελέσῃ ὑποκείμενον φιλολογικῆς ἐρεῦνης,

ἐνδιαφέρεται νὰ μάθῃ, πῶς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀντικατοπτρίζονται εἰς τὸν συναισθηματικὸν κόσμον καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ συγγραφέως, πῶς ἐκεῖνος τα βλέπει. Ἡ ὑποκειμενικότης τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, εἴτε καλλιτέχναι εἶναι εἴτ' ἐπιστήμονες, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης τοῦ φιλολόγου.

ὅταν διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου τοποθετηθῇ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν, ὅταν δῆλα δὴ ἡ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας δὲν θὰ εἶναι πλέον μόνη της εἰς θέσιν νὰ περιλάβῃ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματός του.

Φυσικὴ ἀκολουθία τούτου εἶναι

πρῶτον μὲν ὅτι ἡ φιλολογία εἰς τὰ γραπτὰ κυρίως μνημεῖα περιορίζεται, ἐφ' ὅσον ἡ γλῶσσα τῶν παρελθόντων καὶ τῶν μακρὰν διὰ τῆς γραφῆς κυρίως εἶναι εἰς ἡμᾶς προσιτὴ

δεύτερον δὲ ὅτι ἐκεῖνα κυρίως τὰ μνημεῖα τῆς γλώσσης ἐξαίρει, τὰ ὅποια καὶ παλαιούμενα διατηροῦν (ἀναλλοίωτον ἢ καὶ μεταβεβλημένην) τὴν ἀξίαν των καὶ διὰ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν. Εἶναι δὲ ταῦτα ἐκεῖνα κυρίως τὰ ἔργα, εἰς τὰ ὅποια ἡ ζωὴ ὡς ἐνιαῖόν τι ὅλον ἢ τοῦλάχιστον εἰς οὐσιωδεστάτας διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν φάσεις της ἀποκαλύπτεται, εἰς τὰ ἔργα ἐκεῖνα, περὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι εἶναι κάτοπτρα τοῦ ὅλου κόσμου, τοῦ κόσμου ποῦ περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον ἔξω αὐτοῦ, καὶ πρὸ παντός τοῦ κόσμου, ποῦ κλείει ὁ ἄνθρωπος μέσα εἰς τὰ στήθη του, τοῦ κόσμου τῶν ἀξιῶν, τῶν θρησκευτικῶν, τῶν ἠθικῶν, τῶν αἰσθητικῶν ἀξιῶν, ὅλων ὁμοῦ εἰς τὴν ἁρμονίαν τῆς μορφῆς καὶ τῆς τέχνης ὑποτεταγμένων.

Τοιαῦτα ἔργα εἶναι πρῶτιστα πάντων τὰ λογοτεχνικά, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν. Διότι τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τῆς αἰωνιότητος καὶ τοῦ ἀπολύτου καὶ διαφεύγουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ νόμου τῆς προόδου, ὅστις κρατεῖ εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν οἰκονομίαν, τὴν τεχνικὴν καὶ ἄλλους κλάδους τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκεῖ τὸ παλαιὸν ὑπερβάλλεται καὶ ἀχρηστεύεται ὑπὸ τοῦ νέου, τὸ ὅποion συμπληρώνει καὶ διορθώνει ἐκεῖνο. Ἐνα βιβλίον χημείας π. χ. τοῦ 18. αἰῶνος, ἀκόμη καὶ τοῦ 1850, ἔχει ἀξίαν διὰ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν σχεδὸν μόνον ὡς ἀντικείμενον ἱστορικῆς περιεργείας· χημικὰς γνώσεις χρησίμους διὰ τὴν σήμερον δὲν πρόκειται νὰ ζητήσῃ κανεὶς ἀπ' αὐτό. Εἰς τὴν τέχνην ὁμως πρόδος δὲν ὑπάρχει, παρὰ μόνον εἰς τὰ τεχνικὰ μέσα. Ἡ Ἁγία Σοφία δὲν ἀποτελεῖ οὔτε πρόοδον οὔτε καὶ ὀπισθοδρομήσιν ἐν σχέσει πρὸς τὸν Παρθενῶνα, οὔτε ἀχρηστεύει τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ὁ Ἅγιος Πέτρος

τῆς Ῥώμης. Κατὰ μείζονα λόγον ἰσχύει τοῦτο εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης τοῦ λόγου, ὅπου καὶ τὰ τεχνικὰ μέσα εἶναι ἀπλούστερα καὶ ἐπομένως ὀλιγώτερον ὑποκείμενα εἰς πρόοδον, παρὰ εἰς τὰς εἰκαστικάς. Καὶ ἔνταῦθα μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Dante δὲν ἀχρηστεύεται ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Βιργίλιος· ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει, κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον ὠλοκληρωμένην, τὴν ἀπόλυτον αἰσθητικὴν ἀξίαν καὶ δι' αὐτὸ μετέχει τῆς αἰωνιότητος—σύγκρισις δὲ μεταξὺ αὐτῶν μόνον ὡς ὑποβοηθητικὴ πρὸς σύλληψιν τῆς ἰδιοφυΐας ἑκάστου εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ¹⁾).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ κόσμος τῆς φιλολογίας δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῆς σχετικότητος καὶ τοῦ ἐγχρόνου· εἶναι ὁ κόσμος, ποῦ ἀνήγειρε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑπεράνω τοῦ χάους τῆς ὑπάρξεως, ὁ κόσμος τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὁ κόσμος τῆς ἰδέας.

II

Ἐξ ὅσων ἀνέπτυξα εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς ὁμιλίας μου, ἔγινε, νομίζω, φανερὰ ἡ σημασία καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλολογίας διὰ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν—κατὰ θεωρίαν τοῦλάχιστον. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ—εἶδομεν—ἀναχωρεῖ πάντοτε, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς νέαν δημιουργίαν ἀξιῶν, ἀπὸ τὴν αὐτοεπίγνωσιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ τῶν ἀξιῶν του· ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι προσιτὰ εἰς ἡμᾶς καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπένδυσιν συγκεκριμένων, ἀντικειμενικῶν, ἱστορικῶν ἐκδηλώσεων των, ὡς ὑλικά πράγματα καὶ ἐνέργειαι, ποῦ ἐγκλείουν ὠρισμένον νόημα. Διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸ νόημα τοῦτο καὶ νὰ ζήσωμεν καὶ πάλιν τὰ ὑλικά ταῦτα πράγματα ὡς ζωῆς ἐκδηλώσεις καὶ ζωντανὴν παραγωγὴν ἀξιῶν, χρειαζόμεθα ἔρμηνείαν τῶν ἐκδηλώσεων τούτων, καὶ τὴν ἔρμηνείαν ταύτην παρέχει κυρίως μὲν ἡ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ ἐπιστήμη, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἄμεσος παράδοσις δὲν ἐξικνεῖται. Τὰ δημιουργήματα ἐκεῖνα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ὅσα

¹⁾ Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς π ρ ο ὄ δ ο υ ἄς παραβάλλῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Ὁ Alfred Weber καὶ ἡ ἰδέα τῆς προόδου πραγματείας τοῦ Π. Κανελλοπούλου εἰς τὸ Ἄρχεῖον τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν 11 (1931) σελ. 91 κέ.

ἔξωτερικεύθησαν διὰ τῆς γλώσσης, ἰδιαιτέρως δὲ τὰ λογοτεχνικὰ ἔρμηνεύει ἡ φιλολογία.

Θὰ ἤθελα τώρα νὰ δείξω εἰς γενικὰς μὲν γραμμάς, ἀλλὰ πάντως περισσότερον συγκεκριμένα, εἰς τί συνίσταται εἰδικῶς ἡ ἔρμηνεία αὕτη, ποῦ προσφέρει ἡ φιλολογία. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ φανῆ, ἐλπίζω, σαφέστερα καὶ τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου καὶ ἡ συμβολή του εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν.

Τῆς φιλολογικῆς ἔρμηνείας διακρίνω τρία εἶδη, ἡ ὀρθότερον, τρία διάφορα στάδια, διάφορα ὅχι ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης—τὸ ἀντικείμενον μένει τὸ αὐτὸ πάντοτε καὶ εἶναι τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος καὶ τὰ ξενικά—, ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς ἐπί μέρους σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει ἡ ἔρευνα, καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὰς ἐκάστοτε ἀκολουθουμένας μεθόδους, ἢ μᾶλλον τὰς πνευματικὰς λειτουργίας καὶ τὰ διαφέροντα, ποῦ ἐνεργοῦν ἐκάστοτε. Ἡ ἐνότης τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ καθ' ὅλου ἔργου πάσης φιλολογικῆς ἔρμηνείας, ἀκόμη περισσότερον ὅμως ἢ ἐνότης τοῦ ἐρευνῶντος ὑποκειμένου, τῆς πνευματικῆς ζωῆς δῆλα δὴ τοῦ φιλολόγου ὡς προσωπικότητος, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ χαράξωμεν ἐν τῇ πράξει σαφῆ καὶ διακεκριμένα τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν σταδίων τούτων. Εἰς κάθε φιλολογικὴν ἐργασίαν ὑπάρχουν πάντοτε σχεδὸν στοιχεῖα καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν τῆς ἔρμηνείας—ὅσον καὶ ἂν ἐπικρατῇ τὸ ἓνα ἐξ αὐτῶν—, μεγίστη δὲ εἶναι, ὅπως θὰ ἴδωμεν, καὶ ἡ ἀμοιβαία των ἐξάρτησις. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἰς θεωρητικὴν καὶ φιλοσοφικὴν τῆς φιλολογικῆς πράξεως ἐπισκόπησιν, ὅπως ἡ παροῦσα, διαγράφονται ἀρκετὰ σαφῶς οἱ ἰδιάζοντες χαρακτῆρες ἐκάστου τῶν σταδίων τῆς ἔρμηνείας καὶ τὰ τυπικά των γνωρίσματα.

Εἶναι δὲ τὰ τρία ταῦτα στάδια ἔρμηνείας τῶν γραμματειακῶν μνημείων, κατὰ σειρὰν ἐξαρτήσεως καὶ προτεραιότητος (προτεραιότητος μεθοδικῆς μᾶλλον ἢ χρονολογικῆς), τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ καλλιτεχνικόν καὶ τὸ ἀνθρωπιστικόν ¹⁾.

¹⁾ Διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν τριῶν σταδίων τῆς ἔρμηνείας ὀλοκληροῦνται νομίζω, εἰς ἐνιαίαν ἀντίληψιν αἱ διαφορετικαὶ ἀπόψεις περὶ τοῦ ἐπιστημολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς φιλολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν διαβλέπουν ἄλλοι μὲν ἄπλῆν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἄλλοι δὲ ἐλευθέραν διείσδυσιν εἰς τὰ δημιουργήματα.

A

Κατὰ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τῆς ἐρμηνείας ὁ φιλόλογος ἔργον ἔχει νὰ συγκεντρώσῃ, μελετήσῃ, συστηματοποιήσῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ χάριν τῶν συγχρόνων του ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, ὅσα ὁ συγγραφεὺς, κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου του, προϋπέθετε, καὶ ἐδικαιοῦτο νὰ προϋποθέτῃ, ὡς γνωστὰ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν φανερὰ εἰς τὸ κοινόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπηυθύνετο. Μὲ ἄλλας λέξεις, τοῦ φιλόλογου ἔργον εἶναι τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του νὰ καταστήσῃ συγχρόνους καὶ ὁμοεθνεῖς τοῦ συγγραφέως, νὰ τους τοποθετήσῃ δῆλα δὴ ἐντὸς τῆς ἀμέσου πνευματικῆς παραδόσεως τῆς κοινωνίας τοῦ συγγραφέως, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος προϋποθέτει ὡς ζωντανήν.

Ἐπιτρέψατέ μου, ἀντὶ θεωρητικῶν ἀναπτύξεων, νὰ διασαφήσω τὸ πρᾶγμα μ' ἓνα παράδειγμα ποιήματος συγχρόνου, τὸ ὁποῖον δὲν περιῆλθεν εὐτυχῶς ἀκόμη εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ φιλόλογου καὶ εὐχόμεθα ν' ἀργήσῃ ἀκόμη πολὺ νὰ περιέλθῃ—ζωντανοὶ πάντα νὰ μένουν μεταξύ μας ὁ ποιητὴς καὶ ἡ ποίησίς του. Ὁ Διγενὴς καὶ ὁ Χάροντας τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ εἶναι ποίημα γνωστότατον καὶ δι' αὐτὸ κυρίως το ἐξέλεξα μεταξύ τῶν ἄλλων.

*Καβάλλα πάει ὁ Χάροντας
τὸ Διγενῆ στὸν ἄδην,*

τῆς τέχνης τοῦ λόγου, γινομένην ὑπὸ συγγενοῦς φύσεως, ἄλλοι τέλος ἀναζω-
γόνησιν, χάριν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ παρόντος, τοῦ ἀξιολογικοῦ πε-
ριεχομένου τῶν μεγάλων λογοτεχνημάτων. Φιλολογία εἶναι καὶ τὰ τρία, ἀλλὰ
τὸ καθένα ἀντιπροσωπεύει μίαν κατεύθυνσιν τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου, τὸ
ὁποῖον δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι αὐστηρῶς καὶ ἀποκλειστικῶς
ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ ζωτικότητα καὶ γονι-
μότητα χωρὶς τὸ ἐπιστημονικὸν στοιχεῖον. Ἡ παλυμορφία αὕτη τοῦ
φιλολογικοῦ ἔργου, ποῦ ἔχει τὰς βαθυτέρας ῥίζας της εἰς τὴν φύσιν τῆς τέ-
χνης γενικῶς καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου εἰδικώτερον, μας παρουσιάζεται ζωηρὰ
καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας καὶ εἰς τὰς συγχρόνους συζητήσεις περὶ
τοῦ ἔργου τοῦ φιλόλογου, τὰς ὁποίας εὕρισκει ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης εἰς τὸ ἄρ-
θρον μου Γ ρ α μ μ α τ ο λ ο γ ί α τῆς Μ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείας. Ἀποτελεῖ
δὲ ἡ πολυμορφία τὸ κυριώτερον θέλημα, ἀλλὰ καὶ τὴν σταθερὰν πηγὴν κιν-
δύνων διὰ τὸ ἔργον τοῦ φιλόλογου. Ποῦ, κατὰ τὴν γνώμην μου, κεῖται ἡ ἐνό-
της, θὰ εὖρη ὁ ἀναγνώστης, ἐλπίζω, εἰς τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ἀναπτυσσόμενα.

καὶ ἄλλους μαζί. . . Κλαίει, δέρνεται
τὸ ἀνθρώπινο κοπάδι.

Καὶ τους κρατεῖ στοῦ ἀλόγου του
δεμένους τὰ καπούλια,
τῆς λεθεντιᾶς τὸν ἄνεμο,
τῆς ὁμορφιᾶς τὴν πούλια.

Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τοῦ Χάρου τὸ ποδάρι,
ὁ Ἄκριτας μόνο ἀτάραχα
κοιτάει τὸν καβαλλάρη.

— Ὁ Ἄκριτας εἶμαι, Χάροντα·
Δὲν περνῶ μὲ τὰ χρόνια.
Μ' ἄγγιξες, καὶ δὲ μ' ἔνοιωσες
στὰ μαρμαρένια ἰλώνια;

Εἶμ' ἐγὼ ἡ ἀκατάλυτη
ψυχὴ τῶν Σαλαμίνων.
Στὴν Ἐπτάλοφην ἔφερα
τὸ σπαθὶ τῶν Ἑλλήνων.

Δὲ χάνομαι στὰ Τάρταρα,
μονάχα ξαποσταίνω.
Στὴ ζωὴ ξαναφαίνομαι
καὶ λαοὺς ἀνασταίνω.

Τὸ ποίημ' αὐτό, εἶπομεν, δὲν ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς φιλολογίας. Καὶ δὲν ἀνήκει, διότι ἡ μεσολάβησις τοῦ φιλολόγου εἶναι ἐδῶ ἐντελῶς περιττὴ· ἡ ζωντανὴ παράδοσις τῆς κοινωνίας μας παρέχει εἰς ἐμὲ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην ὅλα τὰ στοιχεῖα πρὸς ἄμεσον κατανόησιν τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ποιήματος—λέγω τὴν ἄμεσον καὶ ὄχι τὴν καλλιτεχνικὴν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσω κατωτέρω. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ τί λέγει ὁ ποιητὴς καταλαμβάνει ἓνας σύγχρονος μορφωμένος Ἕλληνας, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται—καὶ ἡ κατανόησις αὕτη εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον βεβαίως, ἀναλόγως τῆς εὐρύτητος καὶ τῆς ἐντάσεως, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ

ἀτομική του πνευματική ζωὴ ἔχει περιλάβει τὴν ζωντανὴν παράδο-
σιν τῆς συγχρόνου του κοινωνίας.

Φαντασθῆτε τώρα, ὅτι τὸ ποίημα πρόκειται ν' ἀναγνώσῃ ἓνας
Ἕλληνας μετὰ 300 ἔτη ἢ ἓνας σύγχρονος Γάλλος. Ὅλα σχεδὸν τὰ
στοιχεῖα τοῦ ποιήματος, τὰ ὅποια εἰς ἡμᾶς τὸν σημερινὸν εἶναι ἄφ'
ἑαυτῶν φανερὰ καὶ τὰ ὅποια ὁ ποιητὴς προὔποθέτει γνωστὰ, πρέ-
πει νὰ τα μάθῃ, δηλαδὴ ν' ἀντικατασταθοῦν μὲ τὰντίστοιχα τῆς
ἰδικῆς του ἀμέσου παραδόσεως στοιχεῖα.

Πρῶτα πρῶτα ἡ γλῶσσα. Αἱ λέξεις πρέπει νὰ του ἐξηγηθοῦν
ὅλαι ἢ σχεδὸν ὅλαι μία πρὸς μίαν. Καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τὸ κύριόν
τῶν νόημα· καὶ ἡ μεταφορική ἐκάστης λέξεως χρῆσις καὶ αἱ σημα-
σιολογικαὶ τῆς ἀποχρώσεις καὶ τὸ χρῶμα τὸ συναισθηματικὸν καὶ
ἡ μουσικότης τῆς λέξεως — ὅλα πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν. Τὶ σημαί-
νει κλαίει, δέρονται; Τὶ ἀπόχρωσιν παρουσιάζει ἡ ἔκφρασις τῶνθρώ-
πινο κοπάδι ἐν σχέσει πρὸς τὸ ταυτόσημον τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώ-
πων; Ἡ λέξις λεβεντιὰ κρύπτει ἓνα πλῆθος παραστάσεων, ἓνα ὁλό-
κληρον ἐσωτερικὸν κόσμον ἐξυπνᾷ ὁ στίχος τῆς ὁμορφιᾶς τὴν πού-
λια. Ὅλα αὐτὰ, γνωστὰ ἄφ' ἑαυτῶν εἰς τὸν σύγχρονον Ἕλληνα, δὲν
θὰ εἶναι διόλου εἰς τὸν κατόπιν ἢ εἰς τὸν ξένον.

Ἄλλ' ὄχι μόνον ἡ σημασία· καὶ οἱ τύποι τῶν λέξεων οἱ γραμ-
ματικοὶ ἔχουν πολλὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ποιή-
ματος. Εἶναι οὐσιῶδες π. χ. δι' ἓνα ξένον νὰ γνωρίζῃ, ὅτι εἰς τοὺς
στίχους

*Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τοῦ Χάρου τὸ ποδάρι*

τοῦ Χάρου εἶναι γενικὴ καὶ ὄχι αἰτιατικὴ. Βάλετε αἰτιατικὴν καὶ
θά το ἀντιληφθῆτε

*Καὶ σὰν νὰ μὴν τον πάτησε
τὸ Χάρο τὸ ποδάρι*

Τελείως διαφορετικὸν νόημα. Ὡσαύτως δὲν στερεῖται σημασίας, ὅτι
εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους

ὁ Ἀκρίτας μόνο ἀτάραχα
κοιτάει τὸν καβαλλάρη

ἡ λέξις ἀτάραχα εἶναι ἐπίρρημα εἰς τὸ κοιτάει καὶ ὄχι ἐπίθετον εἰς τὸ Ἀκρίτας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀταραξία δὲν παριστάνεται ὡς γενικὴ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ Ἀκρίτα· ἀποδίδεται περισσότερον συμπυκνωμένη εἰς τὸ κοίταγμα τοῦ ἥρωος.

Ἀκόμη μεγαλυτέραν σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἔργου ἔχει ἡ γνῶσις τῆς συντακτικῆς χρήσεως καὶ τῆς συντακτικῆς τοποθετήσεως τῶν λέξεων. Θὰ ἐχρειάζετο ὁλόκληρον τὸ ποίημα ν' ἀναλύσω, ἂν ἐπρόκειτο νὰ φέρω παραδείγματα· ἐφιστῶ μόνον τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους

Καβάλλα πάει ὁ Χάροντας
τὸ Διγενῆ στὸν Ἄδη
καὶ ἄλλους μαζί...

Τὴν χρῆσιν ἐδῶ τοῦ ἐνεστῶτος πάει, τὴν σημασίαν τῆς τοποθετήσεως τῆς λέξεως καβάλλα ἐν ἀρχῇ (σκεφθῆτε, ἂν ἔλεγεν ὁ ποιητής: ὁ Χάροντας πάει καβάλλα κλπ.), καὶ τῆς φράσεως καὶ ἄλλους μαζί... εἰς τὸ τέλος, ὅλ' αὐτὰ ἐννοοῦμεν καὶ αἰσθανόμεθα ἡμεῖς χωρὶς διδαχὴν—ὄχι ὅμως ὁ ξένος ἢ ὁ μεταγενέστερος.

Χωρὶς διδαχὴν ἐπ' ἴσης αἰσθάνεται καὶ ἀπολαύει ὁ σύγχρονος Ἕλληνας τὰ ῥυθμικὰ στοιχεῖα τοῦ ποιήματος. Πιθανὸν νὰ μὴ γνωρίζῃ νὰ ὀνομάσῃ τὸ εἶδος τοῦ στίχου καὶ ν' ἀγνοῇ καὶ τὴν λέξιν ὁμοιοκαταληξία· γνωρίζει ὅμως, ὅτι εἶναι στίχοι, καὶ αἰσθάνεται τὸ αἶσθημα τοῦ ῥυθμοῦ μὲ τὴν κανονικὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν ῥυθμικῶν ἐνοτήτων—διότι ἔχει ἤδη ἐκ τῆς ἀμέσου παραδόσεως τὸ αὐτὸ ῥυθμικὸν αἶσθημα, τὸ ὁποῖον, περισσότερον ἴσως ἐκλεπτυσμένον καὶ συνειδητόν, ἔχει καὶ ὁ ποιητής. Ὁ ἴδιος ὅμως ἀναγνώστης δὲν θὰ αἰσθανθῆ κανένα ῥυθμικὸν αἶσθημα ἀκούων ἀρχαίους ἑλληνικοὺς στίχους· χρειάζεται νὰ διδαχθῆ στοιχεῖα μετρικῆς ἀρχαίας, διὰ νὰ ἠμπορῇ ν' ἀντιληφθῆ καὶ, ὅτι πρόκειται περὶ στίχων.

Ἄλλ' ὄχι μόνον μορφικὰ στοιχεῖα προϋποθέτει γνωστὰ εἰς τοὺς συγχρόνους ὁ ποιητής. Ἐξ ἴσου πολλὰ εἶναι τὰ πραγματικά, διὰ τὰ

ὅποια χρειάζονται οἱ ξένοι ἢ οἱ μεταγενέστεροι τὴν μεσολάβησιν τοῦ φιλολόγου. Ἀπὸ τὴν ἄμεσον παράδοσιν τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετράφη, γνωρίζει ὁ σύγχρονος Ἕλληνα τί εἶναι ὁ Χάροντας, τί εἶναι ὁ Ἄδης, τίς εἶναι ὁ Διγενής, ποῦ κεῖται ἡ Ἐπτάλοφος, τί ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ψυχὴν τῶν Σαλαμίνων, μὲ τὰ Τάρταρα. Ἡ εἰκὼν τοῦ Χάρου καβαλλάρη του εἶναι οἰκεία, διότι ἔτσι φαντάζεται καὶ ἄλλως τὸν Χάρον. Τὰ μαρμαρένια ἀλώνια ἐννοεῖ ἀμέσως, διότι γνωρίζει τὸν μῦθον τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου. Ἡ πούλια ζῆ ὡς «ἑφταπάρθενος χορὸς» εἰς τὸν κόσμον τῆς φαντασίας του ἐντεῦθεν καὶ δὲν δυσκολεύεται νὰ ἐννοήσῃ τὴν εἰκόνα

τῆς ὁμορφιάς τὴν πούλια.

Γνωρίζει ἐπ' ἴσης τὴν ταπεινωτικὴν συνήθειαν, ποῦ προῦποθέτουν οἱ στίχοι

*καὶ τους κρατεῖ στοῦ ἀλόγου του
δεμένους τὰ καπούλια...*

Ἐκτὸς τούτου, τὸ ποίημα ἐγράφη εἰς ὄρισμένην χρονικὴν στιγμήν τῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας, ποῦ ζῆ ὁ ποιητὴς, ἢ τῆς ζωῆς τῆς ἀτομικῆς τοῦ ποιητοῦ. Ἀπὸ τὴν ζωὴν αὐτὴν ἐπῆρεν ὁ ποιητὴς ὄρισμένας ἀφορμάς, ὄρισμένας παρορμήσεις, ὄρισμένας προθέσεις. Ὁ σύγχρονος μορφωμένος ἀναγνώστης θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσῃ τὰς προῦποθέσεις αὐτάς, ἄνευ τῶν ὁποίων τὸ ποίημα θὰ του ἦτο τόσον ὀλίγον σαφές, ὅσον καὶ μία ἐπιστολή, ποῦ εὐρίσκει εἰς τὸν δρόμον, ἢ ὁποία, ἂν καὶ γραμμένη εἰς τὴν γλῶσσάν του, δὲν του εἶναι τελείως νοητή, διότι του μένουν ἄγνωστοι πολλαὶ προῦποθέσεις οἰκείαι εἰς τοὺς ἀλληλογραφοῦντας. Ὁ σύγχρονος π. χ. ἀναγνώστης, ποῦ διαβάσει τὸ ποίημα τοῦ Παλαμᾶ τὸ 1897, ὅταν ἐγράφη, ἢ γνωρίζει τί σημαίνει διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους μας αὐτὴ ἢ χρονολογία, δὲν θὰ δυσκολευθῆ ν' ἀντιληφθῆ τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ ποιήματος. Ἐν μέσῳ τῆς ἐθνικῆς καταισχύνῃς καὶ τοῦ καθολικοῦ ἀπελπισμοῦ ὑψώνει προφητικὰ ὁ ποιητὴς τὴν φωνὴν του, διὰ νὰ κηρύξῃ ὑπερήφανος τὴν πίστιν του εἰς τὸ μέλλον καὶ τὴν ἀθανασία τῆς φυλῆς, ποῦ αἰῶνες ὅλοι συμφορῶν δὲν ἠμπόρεσαν νὰ

καταλύσουν και δὲν θὰ καταλύσῃ οὔτε τώρα ἢ πρόσφατος συμφορὰ τοῦ 1897.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ μυθολογικαί, ἱστορικαί, γεωγραφικαί, βιοτικαὶ λεπτομέρειαι εἶναι εἰς τὸν μὴ σύγχρονον και ὁμογενῆ τοῦ ποιητοῦ ἀπρόσιτοι ἄνευ εἰδικῆς διδαχῆς.

Ἄλλὰ και κάτι ἄλλο ἀκόμη· ἀναγινώσκων εἰς ἓνα περιοδικὸν ἢ μίαν συλλογὴν ποιημάτων τὸ ἀνωτέρω ποίημα με τὸ ὄνομα *Κ. Παλαμᾶς*, εἶμαι βέβαιος, ὅτι τὸ ποίημ' αὐτὸ ἔγραψε πράγματι ὁ *Κ. Παλαμᾶς*, ἀφ' οὗ ὁ ἴδιος ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ γραπτοῦ μνημείου, ποῦ ἔχω εἰς τὰς χεῖράς μου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔχω τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὄχι μόνον τὸ ποίημα ὡς ὅλον, ἀλλὰ και κάθε λέξις καθ' ἑαυτὴν ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸν ποιητὴν ἀκριβῶς, ὅπως εἶναι τυπωμένη. Δὲν ἀποκλείονται βεβαίως και σφάλματα ἢ και νοθεῖαι, ἀλλὰ γνωρίζω, ὅτι ὁ ποιητὴς ζῆ και θὰ ἐπανορθώσῃ κάποτε σιωπηρῶς ἢ ῥητῶς τὰ σφάλματα και θὰ ἐλέγξῃ τὰ ὑποβολιμαῖα. Τὸ ἴδιον ὅμως δὲν συμβαίνει με τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος, και δὴ τοῦ μακρινοῦ. Τὸν Πλάτωνα ἀναγινώσκω σήμερον εἰς ἔντυπα ἢ χειρόγραφα, τὰ ὅποια οὔτε ἔγραψεν οὔτ' ἐπεθεώρησεν ὁ συγγραφεύς. Ποῖος θὰ ἐγγυηθῆ εἰς ἐμέ, ὅτι πράγματι τοῦτο και κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἔγραψεν ὁ Πλάτων; Τὴν βεβαιότητ' αὐτὴν θὰ μου προσφέρῃ ἡ φιλολογία.

Και' αὐτὸν τὸν τρόπον καθίσταται ὁ φιλόλογος ὁ ἀπαραίτητος μεσάζων μεταξὺ τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος ἢ τῶν ξενικῶν ἀφ' ἑνὸς και τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς ἀφ' ἑτέρου —δι' ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας τῶν συγγραφέων.

Πρῶτον εἰς τὴν γλῶσσαν. Με ὑπομενετικὴν προσπάθειαν και ὀξεῖαν παρατηρητικότητα θὰ συγκεντρώσῃ ἐπαγωγικῶς ἓνα πλῆθος ὑλικοῦ γλωσσικῶν παρατηρήσεων, ἀναφερομένων εἰς τὴν σημασίαν, τοὺς τύπους και τὴν πλοκὴν τῶν λέξεων, θὰ τας ὑποβάλλῃ διὰ τῆς συγκριτικῆς μεθόδου εἰς τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς και κατόπιν θὰ συστηματοποιήσῃ ταύτας εἰς συγγράμματα καθολικῆς σημασίας, ὅπως τὰ λεξικά, τὰ γραμματικὰ και συντακτικὰ ἐγχειρίδια κτλ. Ἄλλὰ τὸ ἔργον του κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον ἔχει γίνῃ. Θὰ πρέπη τώρα τὰ πορίσματα